

Тарасові шляхи: повість

КУПИТИ

Про книгу

До видання увійшли I та II частини книги «Тарасові шляхи», в яких розповідається про важкі дитячі та юнацькі роки поета, поневіряння, захоплення живописом юного Тараса, викуп його з кріпацтва і навчання у Петербурзькій академії.

Оксана Іваненко

ТАРАСОВІ ШЛЯХИ

БОГДАНОВА ШКІЛЬНА НАУКА

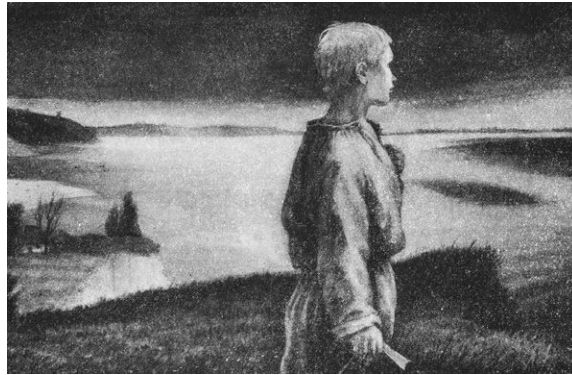
Оксана Іваненко

ТАРАСОВІ ШЛЯХИ

Повість

Частина перша

СИРОТА В СВИТИНІ

ЧОРНИЙ ШЛЯХ

Скільки тих шляхів на світі, і куди вони всі ведуть! Увечері сяде дід на призьбі, малий Тарас коло нього, показує дід на темне небо, на зорі і каже:

— Ото Чумацький Шлях!

Дивно, що й на небі шляхи, тільки хто ж ходив ними, невже чумаки?

— Ото їдуть, їдуть мажами, навколо самий степ та тиша, і ковила не шелесне. Глянуть на зорі — ото їм і дорога, — показує дід.

— А вони ж, чумаки, коло нас Чорним шляхом їдуть? — питає малий Тарас.

— Еге ж, Чорним, — покивує головою дід, і довгі вуса аж до грудей звисають.

Чорний шлях Тарас добре знає. Він проходить повз їхнє село, повз самісіньку хату, бо хата їхня саме край села стоїть, кособока, старенька, як бабуса з підсліпуватими очима. Цим шляхом ходять і тато, і мати на панське поле, як його не знати!

— А чого він Чорний, тому що чумаки чорні? — І дивно Тарасові. Їдуть, їдуть чумаки, чорні, засмагли, своїм Чорним шляхом, степами, селами, такими, як їхня Кирилівка, а потім шлях цей аж на небо веде, і на небі його вже Чумацьким звуть, бо там зорі світять, і від них, звичайно, дуже видно і ясно, як удень.

Та дід сміється і хитає головою:

— А того він Чорний, що страшний.

Тільки хотів Тарас розпитати, чому ж він страшний, як покликала Катруся, бо спати вже час було. Ех, шкода, що дід не доказав.

Удень нікого розпитатися. Матінку і тата, тільки на світ займається, вже на панщину женуть. Удома хазяйнує старша сестра Катруся, а їх же, дітей, п'ятеро, за всіма доглянь, усіх нагодуй, а самій ще тільки чотирнадцять років.

Хоча й кажуть люди: «Година вам щаслива, щоб ви бачили сонце, і світ, і діти перед собою», та невелика радість оті діти у кріпака, бо й не бачиш їх перед очима. Ростуть, як бур'ян, — ні їх нагодувати, ні їх приголубити. А там виростуть — підуть поневірятися по наймах, та це й добре; а то як заберуть до панського двору або в москалі¹ хлопців віддадуть, тоді вже прощайтесь!

Катруся, дарма що невеличка, бігає, пореється, турбується про всіх, ще час знайде квіти коло хати полити та прополоти. Хоч і стара хата і покрівля вже почорніла, та як зацвітуть Катрусині чорнобривчики та маки — веселіше стане на серці, а Катрусі вже й не шкода, що не бігала вона з дівчатами гуляти, а все коло роботи, все ніколи їй.

Ніколи Катрусі. Тарас народився — його няньчила, потім Ярину, потім Марійку, Йосипа...

Ніколи. Коли її розпитувати?

Та воно, правда, і в Тараса справ чимало. У ставку викупатися треба? Треба! З хлопцями в поросі вивалитися треба? Треба! А потім знову викупатися. Їсти схочеться, та однаково нічого додому бігти — нема нічого. Може, якусь скоринку Катруся суне або він щось сам знайде у садку. Потім до кузні забігти, як коваль працює — подивитися. Гупає він молотищем, іскри летять, а сам сміється. Кажуть, у них такий коваль, що й у Вільшаній нема. Еге ж, у Тараса також справ багато, незчуєшся, як і літній довгий день мине.

Оце вже він утік від свого товариства, заховався в густих кущах калини і замріявся. Він любить отак — заховатись десь у бур'яні чи в калині, дивитися на небо і мріяти, мріяти... Зараз воно синє-синє — небо над головою, і здається йому, що це великий високий дах, а там, удалині, десь на обрії, дах цей спускається до землі.

«Там його стовпи залізні підпирають! — думає Тарас. — За горою, напевне, як іти і йти цим шляхом, так можна й до стовпів добрести і побачити, що за тими стовпами. А як на могилу, що за селом, злізти, то, може, й видно їх...»

Микита, старший брат, мабуть, уже бачив ті стовпи, бо як батько чумакував, то брав його з собою до Одеси. Але ні, краще не питати

Микиту, краще самому піти на могилу й подивитися.

Тарас вилазить із своєї схованки, підтягає міцніше очкурець на штанцях, як годиться всякому мандрівникові, і біжить до могили. Це треба долиною, потім левадою, потім ще трохи долиною, а там і могила; він до вечора ще встигне.

Могила висока-висока. Казав дід — там поховані славні козаки. Уночі страшно дивитися на неї. Мабуть, виходять ті козаки з могили, гомонять між собою. І цікаво, і страшно! А зараз не страшно — адже ще день, і сонечко тільки хилиться до гори. Пробіг він леваду, пішов повільніше.

Чому, як лежав, здавалося зовсім близько, а тепер — іде, іде, а ще й до могили не дійшов. От, нарешті, могила. Зліз на могилу, бачить — унизу з одного боку село, усе в садах. З-за гіллястих старих верб та струнких тополь видно дерев'яну темну церкву з трьома банями й залізними хрестами.

І з другого боку село і така ж церква з трьома банями й залізними хрестами. От тобі й на! Це ж його село!

Зупинився Тарас: пізно вже. Ач, і сонце майже все за гору сховалося.

«Ні, — думає він, — піду вже я завтра. Як Катруся пожене корів до череди, я й піду до стовпів. Сьогодні я одурю Микиту... Скажу, бачив ті залізні стовпи, що небо підпирають, а зараз піду додому, он і церкву нашу видно!»

З гори легше, ніж на гору, — скотився і незчувся як.

Риплять мажі, поволі йдуть круторогі воли.

— Агей, мої половії! — чути.

А десь на задніх возах виводять:

Над річкою бережком
Ішов чумак з батіжком.
Гей, гей, з Дону додому!

Зупинився Тарас. Розглядає мережані ярма, прислухається до знайомої пісні.

Постій, чумак, постривай,
Шляху в людей розпитай,
Гей, гей, чи не заблудився!

— Мені шляху не питать.
Прямо степом мандрувать,
Гей, гей, долю доганять!

— А куди ти, парубче, мандруєш? — спитав його дядько, що їхав паровицею на передній мажі.

Бриль на ньому широкий, з-під нього, як з-під даху, засмагле суворе обличчя видно.

— Додому, — каже Тарас.

— А де ж твоя домівка, небораче?

— В Кирилівці.

— Так чого ж ти йдеш до Моринців?

— Я не до Моринців, я до Кирилівки йду.

— А коли до Кирилівки, то сідай, парубче, до мене на мажу, ми й довеземо тебе додому, — проясніло усмішкою суворе обличчя. Підняв, посадив на скриньку, що стояла на передку.

— На, поганяй. Дивись, який чумак!

Дали батіжок у руки, і Тарас, задоволений, гордий, сидить, сяє, як нова копійка. Ще б пак: як справжній чумак додому повертається!

Шлях не спить, не гуляє.

Їдуть, риплять на ньому мажі, поволі ступають спокійні круторогі воли. Далеко-далеко вони брели. Переправлялися через ріки, пили дніпрову чисту воду і ревли на рев його непокірних порогів, ступали по цілинних безмежних степах, скуштували на півдні гіркого полину, спочивали коло самих солоних озер. Нелегкий шлях пройшли вони, та, спокійні, міцні, були вірними товаришами в дорозі своїм хазяїнам. І без води не раз засинали й прокидалися, та йшли. І от повертаються додому, везуть сіль, везуть рибу. Рідний спориш уже під ногами. Чують вони — вже близько домівка. Турботливий хазяїн вийме занози і зніме надовго важкі ярма, а пестлива хазяйка чиститиме й годуватиме своїх сірих, чи полових, чи мурих годованців і доглядатиме до нової мандрівки.

— І мене вдома таке ж мале дожидається, — каже хтось на сусідньому возі. — Чи живі вони там, чи за панською ласкою, може,

вже з голоду попухли...

— І де не проїздиш — скрізь однаково, — обізвався рябий невеличкий дядько. — Он за Дніпром у шинку кума стрів. Каже — несила, тікають люди.

— Та то вже так, — обізвався хазяїн мажі, на якій їхав Тарас, — як на пана поробиш, то й цей Чорний шлях білим здасться.

— А чого ж він Чорний? — не стерпів, спитав Тарас.

Помовчав чумак, потягнув люльку, усміхнувся до Тарасика. Мале таке, біляве, років шість йому, а очі цікаві до всього.

— А того, хлопче, що цей шлях був колись найстрашнішим, найнебезпечнішим. Було, на валку й розбишаки-харцизяки нападуть. Колись самим чумакам і їхати було небезпечно. У степах без запорожців не проїдуть, ну, а ті вже й без стежки стежку правильну знайдуть. Через те й Чорний, що лиха на ньому немало набиралися. Так він за дідів-прадідів звався, так і тепер зветься, бо й тепер лиха не менше.

Хотів ще розпитати Тарас і про запорожців, і про розбишак. От чумаки — такі бувалі люди, усе вони знають! Та бачить — уже насправді їхнє село проти гори стоїть.

Закричав весело:

— Онде! Онде наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, то й біжи собі! — мовив хазяїн, зняв хлопця і поставив на землю.

— Нехай іде собі, — звернувся він до товаришів.

— Нехай іде собі, — мовили чумаки. Усміхнувся їм Тарас і чкурнув по дорозі, а чумаки зупинилися «становищем» на останню ніч своєї мандрівки.

— Оце вже завтра вдома ремигатимеш! — сказав молодий до свого вола.

Він, може, й пішки побіг би додому, як той білявий хлопець, та старі чумаки знають порядок: усі разом вернуться. Встромив старший кий у

землю, витяг кухар казан і тагани, і понад шляхом виріс чумацький табір.

А Тарас уже підбігає до села. За мандрівкою та розмовами і не помітив, що вже засутеніло зовсім. Зійшла перша вечірня зірка, а за нею друга, і вплив дворогий чередник їхній — місяць.

«Оце вже лаятимуть тато й мама», — думає Тарас.

От і їхня яблунька, Катрусіна улюблениця, от і їхня хата. А коло хати на зеленому спориші сидять, вечеряють тато, мама, брати і сестри. Його меткі очі вже роздивилися. А де ж Катруся?

Стоїть Катруся, його невтомна нянька, коло дверей і дивиться на перелаз.

— Прийшов! Прийшов приبلуда! — закричала вона, побачивши Тараса. — Сідай вечеряти, прибуду! — і сердиться, і всміхається Катруся.

Сидить Тарас за вечерею, з великої спільної миски дерев'яною ложкою набирає юшку. Хочеться йому дуже перед Микитою похвалитися, що бігав він до залізних стовпів, а що, як Микита насправді їх таки бачив і питає, які вони? Може, розказати, як він з чумаками їхав і вже знає, що то за Чорний шлях коло них проходить? Але тато і матінка зажурені, мовчки сидять і до дітей не заговорять. Мовчить дід.

— Гляньте, мамо, — закричав Микита. — Іде вже коваль, прощається з усіма.

— Куди коваль іде? — схопився Тарас. Це ж його приятель коваль, той, що до нього він удень бігав.

— Продав його пан, — ледве стримуючись, каже батько, — продав, на хорта виміняв.

— Що ж, панам лихом кидати — не плугом орати, — мовив дід.

Бачить Тарас: шляхом іде гурт людей, іде молодий коваль, гарний такий, чорнобривий. Стара мати йде й плаче, хлопці й дівчата проводжають. Зупинився коло їхньої хати, вклонився. Заплакала мати, і Катруся заплакала. І в Тараса сльози на очах.

Пішли Чорним шляхом. Тихо каже Тарас дідові:
— А я знаю, що то за Чорний шлях.
— А які ж нам шляхи і знати, крім чорних? — каже дід і сумно
схиляє голову з сивими довгими вусами.

МАНДРІВКА ДО МОНАСТИРЯ

Дід, як древній дуб, — кремезний та міцний. От він іде рівною
ходою, ноги впевнено ступають по закуреному шляху, і такі вони
звичні, ці порепані чорні ноги, і до пороху, і до каміння, і до глибоких
колій, що дід не звертає на це уваги, іде собі й думає про своє та щось
бурмоче сам до себе.

Тарас весь час бігає то праворуч, то ліворуч, то в ярк подивиться —
що там, то коло гаю в кущі залізе — чи не знайде ягід, то задивиться
на пташок, що вмостилися собі на гілці й цвірінчать, цвірінчать!..

За дідом та за Тарасом підтюпцем біжить маленька Яринка.

Вона так уже плакала, так плакала, щоб і її взяли, а то мати не
пускала, боялася, що змориться дуже. Катруся теж дуже хотіла піти, та
їй ніяк не можна — яке там не є, а господарство, і Йосип малий на
руках. А ще матінка бідна зовсім нездужає: як прийде з панщини, так і
звалиться, мов серпом підрізана. Катруся тільки засмутилася трохи, а
потім змахнула сльозинку, і ще свого червоного кісника в коси Яринці
пов'язала, і свою спідницю дала, а матінка запнула хустинкою.
Спідниця, хоч і підперезана окравкою, та все ж таки довга, до п'ят,
ледве босі ноження видно. Та це нічого. Іде Яринка, як доросла, ніхто
й не скаже, що сім год тільки.

— Бач, яка дівка! — засміявся Тарас. Катруся наказала дивитися за
сестрою, бо він же старший за неї.

— Діду, ви ж не погубіть їх по дорозі, — просила мати, поцілувала
доню і сховала їй у кишеню рясної довгої спідниці пиріжечок з
калиною.

— Ти ж дивись, Тарасику, не бігай від діда, вони старі, за тобою не вженуться, а то як загубишся...

— Ото він і є такий, що загубиться, — пробурмотів дід, — його в море кинь — він як у своїй хаті буде.

— Ну, щастя вам у дорозі!

Йдуть вони на прощу аж у Мотронинський монастир.

Дід іде, бурмотить щось, ледь ворущачи губами, — то всміхнеться, то зітхне, — це вже, звісно, старі, вони й самі до себе можуть балакати, а цей дід старий-престарий, скоро йому вже сто років мине. Та нічого ще, держитись. От навіть у Мотронинський монастир пішов.

— Діду, що ви там шепочете все? Ви розкажіть краще мені! — присікався Тарас.

Діда й не треба довго просити. Весь він поринув у спогади, і вже байдуже йому, що поруч з ним мале хлоп'я йде, — розказує про те минуле, чого ніколи не забуде.

— Як іду я цими шляхами, так і згадую славного Максима, згадую гайдамаків. В оцих лісах вони збиралися, отут панів проклятих били. Давно те було, я ще молодий був. Еге ж, давно... Прокляті пани ляські задумали нашу землю всю загарбати, всіх людей на свою віру перевернути, всіх нас окатоличити. Знущалися — і сказати не можна як!

Був у Вільшаній титар² — Данило Кушнір. Казали люди — такий уже чоловік, що другого такого і не знайдеш. І що ж з ним зробили! Замотали руки соломою та й підпалили, а потім зарубали на смерть. Та хіба титаря одного! Слово не так — вони до в'язниці, вони катувати. Не стерпів народ, пішов у гайдамаки — боронити бідний свій край. Казали ще люди, ніби цариця золоту грамоту написала, щоб усіх панів ляських повбивали та вільні собі жили. Був у нас отаман — орел — запорожець Максим Залізняк. Бачив його, бачив, як приїхав він з Мотронинського монастиря. Як глянув на нас, серце в мене запалало.

— З того монастиря, куди ми йдемо? — питає Тарас і аж захлинається від цікавості.

— Еге ж, із того.

— Ну кажіть, кажіть, діду.

— У тому Мотронинському монастирі зібралися до Максима запорожці, посвятили ножі свої та й пішли Чорним шляхом — панів бити. Був з ними кобзар, сліпий Волох. Саме під Маковія над річкою Тясьмином, що під Чигирином, зібрались гайдамаки в діброві; стояли в них уже готові вози з таранею залізною — така там тараня, що добре її панки-ляшки покуштували. Розібрали гайдамаки свячені ножі та й чекали на третіх півнів. Та осавул Максимів не стерпів, не дочекався третіх півнів, запалив Ведмедівку, і запалала вся Україна...

Отаке було! Хто тільки вмів сокиру підняти, всі до Залізняка — навіть жінки з рогачами у ліси до гайдамаків подались. А Максим своєю шаблею-домахою³ рубає, карає, поля трупом вкриває, ксьондзів клятих, єзуїтів вимітає, щоб насіння не було. Уміли на чужу землю, на чуже життя зазіхати — ну й покуштуйте добре кари народної!.. Ото, бачиш, ліс у ярку, там озеро...

— Це ж Гупалівщина, діду!

— Так, так, Гупалівщина. Того її й Гупалівщиною назвали: їхав у Будища Залізник із своїми колія́ми⁴, питає хлопця — кирилівського нашого, батька Семенового. Семена Смолька знаєш? Ну от, його батька, Трохима, а той ще малим був, — може, як ото ти тепер. «Чи ляхів бачив?» — «Бачив, — каже, — вчора, а сьогодні ні однісінького нема ні в лісі, ні поза лісом». Та й показав стежку їм до озера в ярку. Дав йому за це Максим дукачик золотий, і поїхали в ліс. У тому лісі льохи із скарбами були. Оточили весь ліс — нема ляхів, а голови вгору підвели — як груші у гіллі поховалися! Ну, й позбивали ті груші додолу; гупали, гупали так, що й навіки ліс Гупалівщиною назвали.

— А льохи із скарбами?

— Розшукали льохи із скарбами, забрали скарби, усій бідноті роздали, а самі до Лисянки подалися та й до Умані. Уже й Гонта Іван назустріч коліям вийшов, козацький сотник.

У хлопця аж очі горять.

— А Гонту ви бачили?

— Ні, Гонти не бачив, та, кажуть, вірний побратим був Максимові, за Україну життя віддав. Ох, і було на Умані, дісталося ляхам... — і замовк дід.

— А потім? — питає Тарас.

— Що ж потім — зрадили гайдамаків. Цариця і її військо з шляхтою разом задушили гайдамаків. Гонту скатували, язика йому одрізали, четвертували, Максима в Сибір заслали та й пішли ловити гайдамаків по ярах та лісах, вішати, палити.

— А золота грамота? Ви ж казали, вона золоту грамоту написала, щоб люди вільні були...

— Яка вже там грамота! Отака та золота грамота, що всі ми кріпаками під паном ходимо. Одурила цариця... — зітхнув тяжко, махнув рукою дід, пішов мовчки.

— А он уже й монастир! — закричала Яринка. Вона по дорозі волошки, кашку, медок збирала, мало до діда прислухалася.

Замислений, мовчазний, весь під впливом дідових оповідань, входить Тарас у браму, бачить невелику церкву з однією банею і великим хрестом. Це ж тут колись ховалися запорожці, переодягнені ченцями. І малий Тарас приглядається до кожного ченця, що виходить назустріч прочанам. Та ні, ці не такі! Ці ченці дивляться, чи багато їм баби крашанок принесли. Вони не скажуть, як ті: «Агей, по конях! На панів!» Ні, ці співають: «Братіє, терпіль і аз воздам вам!» Ні, цих нудно слухати малому Тарасові. Він не достояв до кінця служби, вислизнув на цвинтар.

Там, на цвинтарі, на могилах люди сіли спочивати. Прийшли і з Звенигородки, і з Вільшаної... Найбільше коло однієї могили зібралося. Сидить старий сліпий кобзар, кобза коло нього. Тарас до діда в церкву. Стоїть дід Іван проти Івана-воїна, ледь ворухить губами, розказує йому щось своє, дідівське, молиться — за онуків молиться, за дітей своїх, за всю бідну, сплюндровану Україну та за упокій душі батька Максима і його побратима Івана.

— Діду! Діду! — сіпає його за рукав Тарас. — Ходімо на цвинтар! Там старий Волох!

— Та що ти, схаменися, старого Волоха ляхи спалили! Ще й батька твого на світі не було. — Все ж таки виходить дід з церкви, хіба він може кобзаря обминути?

Так і є, це ж його приятель, що й на храму з ним стрівався, і на ярмарку у Вільшаній.

Підійшов, признався, привітався, вклонився — хоч і сліпий той, а треба й сліпого вшанувати.

— Ще живий, старий? — засміявся кобзар. — Ще на небо до приятелів не хочеш?

— Ще тут козак потупає, ще тебе послухає.

— Діду, попросіть їх, щоб заграли!

— Заспівайте! Заспівайте! — попросили й люди, що сиділи навкруги.

— Заспівай, старий, — мовив і дід, — та заспівай про наших, про славних гайдамаків!

А Тарас найдужче:

— Діду-кобзарику, заспівайте!

Усміхнувся кобзар, погладив рукою біляву голову, дарма що сліпий, а відчув, де цей хлопець цікавий, узяв кобзу, заспівав:

Ой у неділю рано-пораненьку

Під Умань виступали,

А в понеділок ополуночі

Гармати загули,

А у вівторок до полудня

І Умані добули.

Ой і говорили славні запорожці,

До Умані йдучи:

— Будуть, браття, пани-молодці,

З китайки онучі!

Наш полковник Залізничок

Так він їм каже:

— Не одна тут ляська

Голова поляже!

— А скільки й наших полягло, — зітхнула якась бабуса, — скільки наших коліїв отут у могилах лежить!

— Отут? — питає Тарас.

— Отут, дитино, і написи є, та не прочитати мені, темній.

— Так я прочитаю! — схопився Тарас, нахилився до кам'яної могили і по складах розібрав: — Семен Неживий.

— Оце ж наш, звенигородський, — загомоніли люди. — Він перший у колії пішов!

— Галайда Ярема, — вичитав по складах Тарас, лаяючи по могилах.

— Та це ж той, — каже дід, — що в корчмі за попихача був, а потім до батька Максима втік.

— Отаке мале, а прочитати вже розуміє! — дивуються баби.

— Воно в мене хіба ж таке! — каже дід.

Увечері під брамою полягали прочани. Поприносили вони сюди, до святих стін, до ченців свої скорботи, свої гіркі сльози, на останні копійки поставили воскові тоненькі свічечки перед образами, і легше стало на душі. Витягнули зморені ноги на землі і не чують, що твердо, спрацьовані руки підклали під голови, і рідкий гість — спокійний сон — злетів на них. Здається їм, що в святому місці залишиться їхнє лихо, їхні злидні.

А в святому місці, за брамою, ченці ще довго не спали: багато прочан було сьогодні, багато свічечок понаставляли, і багато мідяків попадало в тарілки — треба все підрахувати, — це ж чималий прибуток. Це ж у них — як жнива.

Не спить і малий Тарас.

— Діду, діду, — шепоче він, — а що, якби знову гайдамаки, та на панів, та за волю!..

— Спи, спи, дурне, не базікай такого! — затуляє йому рукою рота дід. — Щоб ще почув хто!

Та не спиться Тарасові. Такий сьогодні день, стільки довідався він од живих свідків страшної старовини — і, може, тоді й запало вперше в його душу зернятко бунтарства, непокірності лихій долі, зернятко любові до своєї нещасної батьківщини і її народу, за який гинули безстрашні гайдамаки, поховані тут, за брамою, на цвинтарі й у високих могилах на безмежних, широких степах.

ПЕРШИЙ ДЯК

А читати Тарас, справді, вивчився дуже рано.

Про школу першим завів розмову дід.

— Що в голові є — те довіку твоє, — сказав він. — Час уже Тараса до дяка в науку віддати.

— Та чи не мале ще? — озвалася тихо мати.

Але батько підтримав діда:

— Нічого, хай змалку вчиться. Що вмітиме, того за плечима не носитиме.

Тарасові було і цікаво, і трохи боязко йти до школи.

Він не раз бігав під її вікнами і чув, як учитель, дяк «сліпий» Совгир, гучним голосом проказує:

— Аз-буки! Аз-буки!

А за ним хлопці всі хором:

— Аз-буки! Аз-буки!

А інколи чути плач та зойки, і дядьки, підморгнувши один одному, кажуть:

— Ач, дяк березовим пером виписує!

Чудний був оцей учитель — «сліпий» Совгир.

Він не був сліпим, а тільки зизооким, але так уже його прозвали люди, бо як закотить своє зизе око, коли виспіває псалтир, то здавався сліпим. Сам він був величезного зросту, схожий більше на запорожця, ніж на дяка. Власне, він не був справжнім дяком. Якось у титаря гуляли сусіди, між ними і старий дяк. От старому дякові після доброго титаревого меду чомусь погано стало, а на ранок він і дуба дав. Тоді в товаристві був і Совгир. Несподівано для всіх у неділю став він на криласі й почав з попом службу правити.

І так сподобався його громоподібний бас, що всі як один зраділи: є в них такий голосистий дяк, і можна вже не турбуватися про вчителя.

Дякові з таким зростом, такою чуприною і таким голосом можна було довірити, «аки пастирю доброму», і отару своїх нерозумних синів, а те, що він п'яниця, так хто ж із дяків не п'є? От в отій отарі, де було

десять-дванадцять босоногих хлоп'ят, опинився і малий Тарас і з усіма почав повторювати співуче за дяком:

— Аз-буки, аз-буки!

А вибігши з школи, співав з усіма хлопцями:

Аз — били мене раз!

Буки — не потрапляй дякові в руки!

Та потрапляти доводилося Тарасові частенько.

Непосидючий, цікавий до всього, Тарас відчув до науки велику охоту, хоч і важка була ота наука! Хіба що розуміли хлопці в тих словах, які повторювали за дяком?

— Ти вчи, дурне, — казав удома дід. — Потім зрозумієш, що та до чого — всіх так учили.

А до того ж ці незрозумілі слова — кажуть, піп такими в церкві службу править — підкріплювалися трійчаткою, триремінним батіжком, що висів завжди на стіні, та дяківськими штурханами. Тарасові чи не найбільше від усіх перепадало... Швидко прочитає він те, що інші по складах виводять, і нудно йому сидіти в брудній, непривітній, голій хаті з столом та ослонами, яка зветься школою. Тільки дяк одвернеться, він шасть — вже надворі і вже дременув до стодоли. А там, коло стодоли, на соломі проти сонечка щасливі хлопці, які не ходять до школи, вовтузяться собі та борюкаються. Тарас між ними одразу верховодою. Та недовго доводиться йому гуляти: де й не візьмуться два псалтирники — це школярі, що вже псалтир вивчають, — схоплять його та й тягнуть у школу.

А дяк, звісно, по голівці не погладить. Погладити погладить, та не по голівці, а по іншому місці доброю різкою.

У суботу, після вечері, дяк для всіх своїх учнів улаштовував «субітки» — годував різками; до того ж наказував лежати спокійно і «не борзяся» читати четверту заповідь «Помні день суботній». Така вже була тоді наука, що без різки й слова не вивчиш. Так і дяка вчили, і він так учив.

— Нічого, — підбадьорював дід, — поки не намучишся, доти не научишся.

— Краще вже вивчити швидше, — вирішив про себе Тарас. — І цікаво, що ж далі буде?

Він скінчив азбуку раніше за інших. Прийшов додому щасливий і гордий.

— Казав дяк, — звернувся до батька, — що вже часослов треба.

— Отаке! — сплеснула руками Катруся. — Мамо! Тату! Та наш Тарас усіх випередив! Он Іван Бондаренко й половини ще не вивчив.

— Так це ж треба кашу варити, дякові нести, — заклопоталася мати, глянувши на Тараса ласкавими очима, в яких замигтіла сльозинка. — Ох ти ж, мій школярику вчений!

— А наш Тарас вже азбуку скінчив і завтра кашу несе, матінка варять, — повідомляла всіх Яринка.

Вранці і мати, і Катруся, і Яринка дивилися, як обережно і серйозно ніс Тарас загорнутий у білу хустину горщикок молочної каші. У кишені штанців брязкотіло кілька мідяків і стирчала дерев'яна ложка. І каша, і гроші були нагородою вчителів, яка належала з учнів при зміні книжок: азбуки на часослов, часослова на псалтир.

— Тарас кашу приніс! Тарас кашу приніс! — загомоніли старші школярі, а ровесники дивилися трохи із заздрістю.

Тарас перший між ними був героєм такого урочистого дня.

Совгир сьогодні нікого не бив, та сьогодні й не вчили нічого нового, тільки трохи повторили, і всі хлопці не бешкетували, а чекали, поки почнуться урочисті дії з кашею. Горщик поставили на столі, і всі учні повиймали з кишень ложки, які принесли з собою.

— Їжте Тарасову кашу, — засміявся Совгир, — а ти їх, Тарасе, лупцюй по руках, що не вивчили, як ти.

Знявся гамір, сміх, і Совгир не лаяв, як завжди, навпаки, ще й підраджував і сам їв. Горщик швиденько спорожнів. Тоді Совгир виніс горщика на подвір'я і поставив на середині.

— Ну, хто влучить? — спитав дяк, і всі хлопці почали жбурляти в горщик палки, поки Іван Бондаренко не влучив і не розбив. Ой, який гвалт знявся!

— А тікай, такий-сякий, а ви ловіть та добре намніть вуха, — закричав Совгир.

Та Іван, як почув такий наказ, дременув так, що й духу вмить не стало.

— А чого це так роблять? — спитав Тарас удома. — І кашу несуть, і горщик потім б'ють, і вуха мнуть?

Навіть дід знизав плечима.

— А хто його знає, які попи та дяки таке вигадали, а воно вже так годиться.

— От кінчай часослов швидше, — сказала мати, — то й ще каші наварю.

Таки добре вивчився Тарас читати — нічого не скажеш. Іноді дідові прочитає та так затягне «алілуя», що баби тільки головами похитують.

— Оце буде дяк!

— Куди йому, — каже батько. — Такий шибеник росте, що й управи на нього немає. Совгир завжди скаржитись на нього, хоч на очі йому не потрапляй.

— Дяк не дяк, а буде добрий козак, — усміхнеться дід, — і до науки мастак!

НА ПАНСЬКІЙ ГУЛЯНЦІ. ВЕСІЛЛЯ

Катруся виростала тоненькою, сіроокою, дуже схожою на матір. І ласкава була, як мати, до всіх привітна. Вечорами, упоравшись в хаті, вона любила з дівчатами сидіти під вербою над ставом. Тонким, високим голосом починала співати пісні.

Із-за гори кам'яної
Голуби літають...

Мар'яна і Ганна підхоплювали, і де вже тим солов'ям!

Мар'яна і Ганна були найкращими Катрусиними подругами, разом ще гусенят пасли, разом почали на вулицю виходити гуляти, і тепер на

них, трьох гарних дівчат, уже починали задивлятися парубки. Мар'яна, тиха та мила, з мрійними очима й русавою косою до пояса, була одиначка у вдови-солдатки Докії. Хоч як важко було матері, а виростила, викохала свою доньку, як квіточку, ніжну та гарну, білолицю, як панянку. Ганна, навпаки, весела та шумна була: і потанцювати, і поспівати, і пожартувати з хлопцями — земля під нею кипіла.

Зайдуть увечері під неділю стара Докія — ще й не стара, та так уже кажуть — та Ганнина мати — Маламужиха, така ж, певно, як і Ганна, колись цокотуха була, та за дітьми і чоловіком-п'яницею уговталася трохи. Катрусина мати — теж Катерина — ще гарна, та виснажена дуже, вийде до воріт з жінками погомоніти.

— Ач, як наші розспівалися! — усміхнеться Маламужиха. — Не інакше, як цієї осені заміж віддавати будемо! Ой, будемо, будемо!

— Вже й заміж! — здригнеться солдатка. — Ще натерпиться лиха, хай погуляє, поки з матір'ю!

— Отаке! Тобі добре, що вона одна в тебе, а в мене їх, як маку дрібного, — одна вийде, другу готуй...

— Та до моєї щось часто з Зеленої парубок заглядає! — призналася Катрусина мати. — Як полюбляться одне одному, хай уже я на них порадію, поки жива.

— Що ж, сусідоньки, поживемо — побачимо. Колись і ми, хоч трошки, та погуляли на своєму дівочому віку, — зітхне солдатка Докія.

Розійдуться — кожна з своєю думкою.

Якось зустрілися сусідки коло криниці.

— А я оце у Вільшаній була, — заторохтіла Маломужиха. І Боже ж мій, Господи! До пана панночка-небога приїхала з молодим — чого вже там ненавигадують, такі бенкети та гулянки! По сотні курей на день ріжуть, — там моя кума куховаркою. Кажу їй: пусти, кумасю, хоч у щілинку поглянути, як воно пани гуляють. І, Боже ж твоя воля, трохи я не засліпла. А плаття, плаття! Здається — подме, а воно й розлетиться. А спина гола, шия гола, руки голі.

— Тьху та й годі! — плюнула Докія. — Ото б їх на жнива послати, на пшеницю.

— Е, не кажи, не кажи, Докіє, — махнула рукою Маламужиха. — Як подивилася я на них та згадала наших синичок — може, й вони не гірші були б, коли б їх так одягти...

— Отуди, — засміялася Катерина, — то ж таки пани, а ми люди! Нам не про те думати!

Поговорили й забули...

А ввечері — стук-стук хтось у вікно. Глянув батько — управитель. Його з добром не жди.

— Ти, Григоре? У тебе дочка числиться, Катерина, сімнадцяти років.

— Еге ж, — каже батько ніби спокійно, а в самого, мабуть, руки похололи.

Мати сполотніла, дивиться, слова не вимовить.

— Та чого ви очі повирячували? Сказано — мужики, темнота. Ото завтра одягни її гарненько та на панський двір приведи. Панночку заміж віддають, усіх дівчат погуляти скликають. — І пішов далі, прямісінько до Докіїної хати.

Відлягло від серця. Мати розкрила скриню, вийняла святкову сорочку, вишиту чорною і червоною заполоччю, плахту, окравку, віночок, стрічки — все, що берегла від Великодня до Великодня.

Ввійшла Катруся.

— Ну, чого ж ви, мамо, сумні? Погуляємо, на панночку подивимося. Кажуть, вона — як янгол така гарна!

— Я нічого, тільки краще далі від панів.

Другого дня, в неділю, одяглися, пішли у Вільшану. Мати теж пішла: хай і вона гляне, як дівчата гулятимуть.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ